Qərbi Azərbaycan məsələsi tarixi yaddaş və aktual geosiyasi faktor kimi

Tarixi ədalətsizlik nümunəsi

Müasir dönəmdə Qərbi Azərbaycan məsələsini dövlət səviyyəsində gündəmə ilk olaraq ulu öndər Heydər Əliyev gətirmişdir. Əlbəttə, Qərbi azərbaycanlılar həmişə o diyarı Vətən, yurd saymışlar və buna tam haqları da vardır. Çünki məhz Azərbaycan türkləri indi "Ermənistan" adlanan torpaqlarda aborigendirlər. O yurdun əsl tarixi sahibləri azərbaycanlılardır. Ancaq müasir tarixi şəraitdə xüsusi əhəmiyyətli məsələləri dövlət səviyyəsində həll etmək mümkün olur. Qərbi Azərbaycan məsələsi isə öncə çar Rusiyası, sonra isə sovetlər tərəfindən tam tərsinə təqdim edilmişdir – guya oraların əsl sahibləri ermənilərdir və azərbaycanlıları oradan didərgin salmaq "qanunidir", "hüquqidir".

İki yüz ildən çox Qərbi Azərbaycan və oranın əsl sahibləri bu tarixi ədalətsizliyin sıxıntıları və problemləri içində yaşamalı oldular. Lakin bu cəsur və mübariz türklər (azərbaycanlılar) mənəviyyatlarında və mədəniyyət nümunələrində Qərbi Azərbaycanı Vətən, yurd, əbədi məskunlaşma yeri kimi hər zaman yaşatdılar. Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində isə SSRİ-nin dağılması, bir tərəfdən, yüzminlərlə Qərbi azərbaycanlı üçün fəlakət oldu, digər tərəfdən isə Azərbaycanın şimal hissəsində müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranması ilə özünü təsdiqləməsi üçün tarixi şans əldə etdi.

Əlbəttə, bu, çox həssas məsələ idi. Dünyanın və regionun çox qarışıq bir durumunda incə diplomatiya ilə Qərbi Azərbaycan məsələsini aktuallaşdırmaq lazım idi. Bu işi Ulu öndər addım-addım həyata keçirməyə başladı.

Öncə, Qərbi azərbaycanlıların Azərbaycanda normal vətəndaş kimi yaşaması şərtləri ödənildi. Buna paralel olaraq, onların yurdlarına qayıdışının ardıcıl həyata keçirilməsi prosesinə start verildi. Bunun üçün, təbii ki, Azərbaycan ərazi bütövlüyünü tam bərpa etməli və suverenliyinə nail olmalı idi.

2020-ci ilin və 2023-cü ilin payızı bu tarixi müjdəni bütün Türk dünyasına bəyan etdi. Azərbaycan Respublikasının ərazisi tam bərpa olundu və eyni zamanda, suverenliyini də tam təmin etdi. Bununla əsası Ulu öndər tərəfindən qoyulan Qərbi Azərbaycan siyasəti özünün yeni səviyyəsinə yüksəldi. Onun tarixi, siyasi, geosiyasi, sosial, demoqrafik, ərazi, milli-mənəvi dəyəri böyükdür. Onları bir yazıda əhatə etmək imkansızdır. Lakin dövlət siyasətinin mühüm prioriteti kimi siyasi-diplomatik xüsusiyyətləri nəzərə almaqla əsas məqamlar üzərində dayanmaq olar.

Yeni dönəmdə ilk mərhələ

2020-2023-cü illərdə Qərbi Azərbaycan məsələsi yeni tarixi mərhələdə Azərbaycanın dövlət siyasətinin prioritet faktorlarından biri kimi yeni məzmun çalarları almağa başladı. Prezident İlham Əliyev bu prosesi milli maraqlara söykənən siyasi kurs çərçivəsində bir neçə istiqamətdə reallaşdırmağa başladı. Politoloji baxımdan onun bir sıra əsas xüsusiyyətlərini vurğulamaq yerinə düşərdi.

Hər şeydən öncə, Prezident İlham Əliyev Qərbi Azərbaycan məsələsini müasir dövlətçilik tariximizdə ilk dəfə olaraq dövlət quruculuğu kontekstində tarixi ədalət naminə ərazi bütövlüyünün, suverenlik və təhlükəsizliyin təmini ilə vahid sistemdə birləşdirdi. Bu keçidin tarixi əhəmiyyəti çox böyükdür. Onun tam dərki zamanla baş verəcəkdir. Lakin indidən aydındır ki, həmin proses mürəkkəb və çoxşaxəlidir. Məhz bu nöqteyi-nəzərdən Qərbi Azərbaycan məsələsi bir neçə istiqamətdə prioritet məzmun və mənaya malikdir.

Həmin kontekstdə ikinci xüsusiyyət Qərbi Azərbaycan məsələsinin dövlət siyasəti səviyyəsində Qayıdış Konsepsiyasının tərkib hissəsi kimi təqdimatının aktuallaşmasından ibarətdir. Onun da bir sıra rəmzi mənaları vardır. Bura hüquqi, siyasi, ideoloji, sosial, tarixi və geosiyasi aspektlər daxildir. Belə ki, Qərbi Azərbaycana qayıdış müasir beynəlxalq hüquq normaları müstəvisində rəmzi mahiyyətlidir. Yəni Azərbaycan sivil və hüquqi dövlət kimi beynəlxalq miqyasda tanınmış hər hansı ərazini zəbt etmək üçün çalışmır.

Bununla yanaşı, Azərbaycan xalqı öz tarixini yaxşı bilir. Və məsələyə tarixi rakursdan nəzər saldıqda, "İrəvan qədim Azərbaycan torpağıdır", "Göyçə Azərbaycandır" və digər tezislər səsləndirilə bilər. Bu, Qərbi Azərbaycan məsələsinin azərbaycanlı və milli dövlətçilik üçün xüsusi incə məna daşıdığını ifadə edir. Daha konkret desək, hər bir azərbaycanlı şüurunda, duyğusunda, emosiyasında və dünyagörüşündə "Qərbi Azərbaycan əbədi Vətəndir" məqamını gerçəklik kimi daşımalıdır! Gələcək nəsillər məhz bu ruhda tərbiyə edilməlidir!

Bunları azərbaycanlılar aqressiv olmaq, kimlərinsə hüququnu pozmaq naminə deyil, obyektiv Vətən obrazını ideyaya çevirmək üçün etməlidirlər. Eyni məntiqlə Azərbaycan dövləti xarici siyasətində həmin özəlliyi ciddiyyətlə nəzərə almalıdır.

Qərbi Azərbaycan məsələsinin üçüncü xüsusiyyəti dövlətçilik məsələsi olaraq siyasi, informasiya və ideologiya aspektlərinin sintezindən ibarətdir. Bu, həmin problemin sistemli və çoxşaxəli həllini daim aktual, gündəmdə saxlamaq zərurətini ortaya qoyur.

Qərbi Azərbaycan məsələsinin vurğulanan xüsusiyyətlərinin yaranması daha geniş kontekstdə baş verən proseslərlə birbaşa əlaqəlidir. Həmin proseslər İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra regionda müşahidə edilən geosiyasi və təhlükəsizlik problemləri ilə sıx bağlıdır. Bu sırada üç vacib məqam üzərində dayanmaq istərdik.

Birinci məqam 2022-ci il dekabrın 24-də dövlət başçısı İlham Əliyevin Qərbi Azərbaycandan olan ziyalılarla tarixi görüşü ilə əlaqəlidir.

İkinci məqam 2024-cü il dekabrın 5-6-da Bakıda Qərbi Azərbaycan İcmasının təşkilatçılığı ilə "Qayıdış hüququ – Ermənistandan zorla çıxarılan azərbaycanlılar üçün ədalətin təmin edilməsi" mövzusunda II Beynəlxalq konfransın keçirilməsi ilə bağlıdır.

Üçüncü məqam 2024-cü ilin sonu – 2025-ci ilin əvvəllərindən qlobal və regional miqyasda özünü göstərən geosiyasi proseslərin yeni çalarlarının Azərbaycan rəhbərliyi tərəfindən qiymətləndirilməsidir. Əlamətdardır ki, həmin qiymətləndirmələrdə Qərbi Azərbaycan məsələsi çox ciddi arqument kimi yer almışdır.

Yeni dönəmin başlanğıcı

Bu görüş müasir tariximizdə Qərbi Azərbaycan məsələsinə dövlət səviyyəsində olan münasibət baxımından dönüş məqamı oldu. Orada Prezident İlham Əliyev problemin siyasi, tarixi, hüquqi, ideoloji və dövlətçilik aspektlərini vahid yanaşma müstəvisində təqdim etmişdir.

Azərbaycan Prezidenti Qərbi Azərbaycan məsələsinin strateji əhəmiyyətini ön sıraya qoymuşdur. Dövlət başçısı Qərbi Azərbaycan İcması üçün ayrılımış binanın rəmzi məna daşıdığını ifadə etmişdir. Onun mahiyyətini Prezident belə izah etmişdir: "Əminəm ki, gün gələcək və Qərbi Azərbaycandan olan soydaşlarımız, onların yaxınları, uşaqları, nəvələri tarixi diyarımız olan Qərbi Azərbaycana qayıdacaqlar. Mən əminəm ki, bu gün gələcək və əminəm ki, Qərbi azərbaycanlılar böyük coşqu və həvəslə öz doğma torpaqlarına qayıdıb orada yaşayacaqlar".

Yəni, Qərbi Azərbaycan İcmasının strateji məqsədi və hədəfi birmənalı olaraq Qərbi azərbaycanlıların öz yurdlarına qayıtmasıdır. Deməli, Qərbi Azərbaycan məsələsinin strateji hədəfi Böyük Qayıdışdır. Ancaq bu, hər şeydən öncə, ruhən, mənən, mədəniyyətcə tarixən qayıdış olsa da, həm də insanların dədə-baba torpaqlarına fiziki olaraq qayıdışı olmalıdır. Göyçədən, Zəngəzurdan, Dərələyəzdən didərgin salınmış milyonlarla soydaşımızın sivil qaydada beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində qayıdışına nail olunmalıdır! Qərbi azərbaycanlıların böyük coşqu və həvəslə bunu edəcəyinə dövlətin başçısı, ölkənin lideri tam əmindir!

İlham Əliyev bu əminliyin səbəbini də izah edir. Deyir ki, Qərbi Azərbaycan tarixi torpaqlarımız, doğma diyarımızdır! Və bu tezisi konkret tarixi faktlarla sübut edir!

Qərbi Azərbaycan tarixi yaddaşdır

Prezident İlham Əliyev həmin görüşdə ifadə etmişdir: "Bunu deməyə əsas verən bir çox amillər var. Onlardan yəqin ki, ən önəmlisi xalqımızın tarixi yaddaşıdır. Bu gün Zəngilan rayonunun Ağalı kəndinin nümunəsi bunu deməyə əsas verir. Bu gün Zəngilan rayonunun Ağalı kəndində yaşayan insanların böyük əksəriyyəti, eyni zamanda, uşaqlar, gənclər onlar üçün doğma olan o torpaqları heç vaxt görməmişlər. Torpaq həsrəti və Vətən sevgisi onları oraya getməyə vadar etdi. Onların arasında hətta Bakıdan, Sumqayıtdan gedənlər də az deyil. Yəni bu, xalqımızın xüsusiyyətidir, torpaq həmişə çəkir. Əminəm ki, Qərbi azərbaycanlılar da bu fikirlə, bu arzu ilə yaşayırlar".

Göründüyü kimi, Prezident İlham Əliyev Qərbi Azərbaycanın tarixi yaddaş olmasını xalqın qədimdən gələn başlıca mənəvi, mədəni və intellektual özəllikləri ilə ölkə, Vətən və dövlət sevgisinin sintezində təqdim edir. Nə qədər haqsızlıq və ədaləsizlik etsələr də, insanlara zülm edərək öz yurdlarından didərgin salsalar da, azərbaycanlının qan yaddaşı, öz kökünə və vətəninə bağlılığı qətiyyən azalmır. Başqa yerdə yaşasa da, daxili dünyası onu yurduna çəkir. Buna görə də Qərbi azərbaycanlılar öz yurdlarına mütləq dönəcəklər!

...Tarixi torpağımızdır

Azərbaycan Prezidenti tarix, siyasət və ölkə obrazının yaradılması baxımından çox əhəmiyyətli bir tezisi bəyan etmişdir: "Qərbi Azərbaycan bizim tarixi torpağımızdır, bunu bir çox tarixi sənədlər təsdiqləyir, tarixi xəritələr təsdiqləyir, bizim tariximiz təsdiqləyir… XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edən xəritə bir daha onu göstərir ki, Qərbi Azərbaycan tarixi Azərbaycan diyarıdır, şəhərlərin, kəndlərin adları Azərbaycan mənşəlidir və biz yaxşı bilirik ki, indiki Ermənistan ərazisində tarix boyu Azərbaycan xalqı yaşayıb".

Bu gerçəkliyi Azərbaycan xalqı bilir. Azərbaycan xalqı onu da bilir ki, "ermənilər Qarabağdakı kimi, Qərbi Azərbaycanda da bizim bütün tarixi, dini abidələrimizi yerlə-yeksan ediblər, dağıdıblar, azərbaycanlıların tarixi irsini silmək istəyiblər, ancaq buna nail ola bilməyiblər. Çünki tarix var, sənədlər var, xəritələr var".

Ancaq, bu, problemin bir tərəfidir. Çünki bütün dünya ictimaiyyətinin bunları real faktlar kimi qəbul etməsi gərəkdir. Məhz bu baxımdan Qərbi Azərbaycan məsələsi həm dövlət səviyyəsində prioritet problemdir, həm də cəmiyyət üçün olduqca aktualdır. Həmin əsasda da Qərbi Azərbaycanla bağlı fəallığın artırılması çox vacibdir. Buna görə də "indi əsas vəzifə ondan ibarətdir ki, dünya ictimaiyyəti də bunu bilsin. Artıq bu istiqamətdə işlər başlamışdır. Ancaq, əminəm ki, icma bu işləri daha məqsədyönlü şəkildə və nəticəyə hesablanmış tərzdə aparacaqdır".

Qərbi Azərbaycan İcmasının bu prosesdə fəal iştirak edəcəyinə olan inamını dövlət başçısı, ümumiyyətlə, Azərbaycan xalqının malik olduğu mübarizlik, Vətən sevgisi, torpağa bağlılıq kimi məziyyətlərlə əsaslandırır: "Xalqımız əsrlər boyu öz hüquqlarını qorumaq üçün, öz tarixi torpaqlarında yaşamaq üçün böyük fədakarlıq göstərmişdir". Bu proses böyük faciələrin sınağından keçərək bu günə qədər cəmiyyəti möhkəmlətmiş, onu daha mübariz və məqsədyönlü etmişdir. Bizim əsas vəzifələrimizdən biri də həmin sınaqlardan lazımi ibrət dərsi çıxarmaqdır.

Nəhayət, XX əsrin son onilliyində "Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun işğalı növbəti faciəmiz idi". Bununla Qərbi Azərbaycanın tarixi torpaqlarımız olaraq, ümumiyyətlə, siyasi və tarixi mövcudluğu böyük risk altına düşmüş oldu. Qərbi Azərbaycan müasir mərhələdə Azərbaycan dövlətçiliyinin Qarabağı da əhatə edən, Naxçıvan istiqamətində ciddi aktuallıq kəsb edən prinsipial məsələsinə çevrildi. Borçalı, Dərbənd Cənubi Qafqaz istiqamətində prinsipial məna kəsb edir. Bütün bunlara kompleks halda yanaşılması üçün Qərbi Azərbaycan məsələsi açar faktor rolunu oynayır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun davamlı inkişafı və təhlükəsizliyini təmin etmək üçün Qərbi Azərbaycan məsələsi həll edilməlidir. Oradan Naxçıvana çıxış görünür. Bunların fonunda isə Türk dünyasının birliyi üçün geniş imkanlar açılır.

Qərbi Azərbaycanın tarixi torpaqlarımız olması kontekstində dövlət başçısı bir mühüm məqamı aşağıdakı kimi xarakterizə etmişdir: "Hesab edirəm ki, icmanın bundan az əhəmiyyət kəsb etməyən beynəlxalq müstəvidə fəaliyyəti olmalıdır". Bu göstəriş icmanın məsələ ilə bağlı fəaliyyətinin mühüm bir cəhətini formalaşdırmışdır.

Beynəlxalq fəaliyyət

Yuxarıda vurğulanan əsas məsələlərin fonunda "Qayıdış hüququ – Ermənistandan zorla çıxarılan azərbaycanlılar üçün ədalətin təmin edilməsi" mövzusunda II Beynəlxalq konfransın keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Prezident İlham Əliyev konfrans iştirakçılarına ünvanladığı müraciətdə Qərbi Azərbaycan məsələsinin beynəlxalq kontekstdə aktuallığını əsaslandırmışdır: "Hazırda dünyada 120 milyondan çox insan məcburi köçürülmə problemi ilə qarşılaşmışdır və beynəlxalq ictimaiyyətin birgə səyləri olmadan bu problemin effektiv həlli mümkünsüzdür".

Buradan Qərbi Azərbaycandan deportasiya edilənlərə beynəlxalq dəstəyin zəruriliyi tam aydın olur və bu, mübahisəsiz qəbul olunmalıdır. Çünki "Azərbaycan xalqı da ötən əsrin əvvəllərindən başlayaraq köçkünlük problemi ilə üzləşmişdir. Qərbi Azərbaycanda – indiki Ermənistan ərazisində yaşayan azərbaycanlılar etnik təmizləməyə məruz qalaraq tarixi vətənlərindən mərhələli şəkildə zorla çıxarılmışlar. 1918-1921, 1948-1953 və 1987-1991-ci illərdə daha dəhşətli xarakter almış köçürmələr nəticəsində yüz minlərlə azərbaycanlı dədə-baba yurdunu tərk edərək Azərbaycana sığınmışdır. Bu dəhşətli deportasiyalardan sonra Ermənistanda bir nəfər belə azərbaycanlı qalmamış və Ermənistan monoetnik dövlətə çevrilmişdir".

İndiki Ermənistanın bu gerçəkliyə münasibətinin iki əlamətini dövlət başçısı xüsusi vurğulamışdır. Onlardan biri Ermənistanın "Azərbaycan xalqının əsrlər boyu öz dədə-baba torpaqlarında yaşaması və zəngin mədəni irs yaratması faktını hər vəchlə danması"dır. Digəri isə "Qərbi Azərbaycanda xalqımızın min illər ərzində yaratdığı mədəni irsi – tarixi abidələri, qəbiristanlıqları, məscidləri, tarixi yaşayış yerlərini dağıtmasıdır". Eyni zamanda, Ermənistan qədim Azərbaycan toponimlərini dəyişərək tarixin izlərini itirməyə çalışmaqda davam edir.

Bütün bunlar Qərbi azərbaycanlıların öz doğma yurdlarına qayıdış hüququnun təbii olduğunu göstərir. Qərbi Azərbaycan İcması, bütövlükdə, bu istiqamətdə fəaliyyətini genişləndirir. Müxtəlif kontekstlərdə Qərbi Azərbaycan məsələsini qlobal gündəmə gətirir. Təsir dairəsi getdikcə genişlənən bu proses dinamik inkişaf edir. Onun 2025-ci ildən başlayaraq yeni vüsət aldığı müşahidə edilir.

Yeni qlobal geosiyasi proseslər və Qərbi Azərbaycan məsələsi

Donald Trampın yenidən Prezident seçilməsindən sonra dünya miqyasında bütün regionlara təsir edən proseslər başlanmışdır. Burada ziddiyyətlər çoxdur. Məsələn, ABŞ-la Avropa arasında fikir ayrılığının dərinləşməsi, Amerika–Rusiya münasibətlərində gözlənilməz məqamların özünü göstərməsi, Cənubi Qafqaz istiqamətində dünya güclərinin daha da fəallaşması və digər proseslər ümumi mənzərəyə ciddi təsir etməkdədir. Bunun fonunda isə Azərbaycan–Ermənistan münasibətlərində yeni məqamların meydana gəlməsi istisna edilmir. Əlbəttə, Qərbi Azərbaycan məsələsi kontekstində də bu gedişat diqqət çəkir.

Artıq Azərbaycan rəhbərliyi bütövlükdə yeni geosiyasi mənzərəyə qiymət vermişdir. Prezident İlham Əliyev martın 13-də Bakıda keçirilən "Dünya düzəninin yenidən düşünülməsi: Çağırışların fürsətə çevrilməsi" Forumundakı nitqində müasir geosiyasi mənzərəni dəqiqliklə qiymətləndirərək yeni vəziyyətin formalaşdığını bəyan etmişdir. Rəsmi Bakı, hər şeydən öncə, qütbləşmənin artdığın vurğulayır. Bu proses dünya miqyasında böyük güclərin qarşıdurmasını dərinləşdirir və yeni risklər yaradır. Bunun fonunda "parçalanma meyilləri və Şərq-Qərb qarşıdurmasının dərinləşməsi nəzərə çarpır" (Hikmət Hacıyev). Bu, Azərbaycan da daxil olmaqla, region dövlətlərinin maraqlarına zidd olan situasiya yarada bilər. Bütövlükdə isə "Qlobal güclər arasında parçalanmanın dərinləşməsi çoxqütblülüyü zəiflədir" (Ceyhun Bayramov).

Beləliklə, son geosiyasi hadisələr həm dünya, həm də region miqyasında vəziyyəti daha həssas etməkdədir. Gözlənilməz proseslərin meydana çıxması istisna edilmir. Cənubi Qafqaz da istisna deyildir. Lakin nə olursa-olsun, Azərbaycan iki fəaliyyət istiqamətindən imtina etmək fikrində deyildir.

Birincisi, Cənubi Qafqazda sülh quruculuğuna davam edəcək.

İkincisi, "Ermənistanın işğalı və təcavüzü nəticəsində Azərbaycan xalqının çəkdiyi əzab-əziyyətləri yaddan çıxara bilmərik və çıxarmayacağıq... 65 məscid dağıdılıb və nəinki azərbaycanlıların, o cümlədən bütün dünya müsəlmanlarının hisslərini təhqir etmək üçün orada donuz və mal saxlayıblar. Biz bunu yaddan çıxarmayacağıq".

Deməli, Qərbi Azərbaycan məsələsi də bütün aktuallığı ilə Azərbaycan dövlətinin diqqət mərkəzində qalmaqda davam edəcək. Qərbi azərbaycanlıların öz yurdlarına qayıtması dövlətin prioritetlərindən biri olaraq qalacaq. Bunun fonunda son zamanlar Azərbaycanla Ermənistan arasında sülh müqaviləsinn imzalanması ehtimalının artması ümidvericidir. Azərbaycan tarixi ədaləti və tarixi faktları rəhbər tutaraq addım-addım Zəngəzur dəhlizinin açılışna yaxınlaşır. Eyni zamanda, Qərbi azərbaycancanlıların yurdlarına dönməsi məqamı da üfüqdə görünməkdədir.

Kamal ADIGÖZƏLOV